

II. ΟΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥΣ ΓΙΑ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

1. Οι σταυροφορίες και η πρώτη Άλωση της Κωνσταντινούπολης

Διδακτικοί στόχοι

1. Να εκτιμήσουν οι μαθητές το χαρακτήρα, τα αίτια, την εξέλιξη και τις συνέπειες των σταυροφοριών.
2. Να γνωρίσουν τις συνθήκες πραγματοποίησης της πρώτης Άλωσης της Πόλης (1204).

Επισημάνσεις για την πορεία διδασκαλίας

Η διδασκαλία της ενότητας μπορεί να ξεκινήσει από τον ορισμό της έννοιας «σταυροφορία» και τους παράγοντες των σταυροφοριών. Επρόκειτο αρχικά για κίνηση με θρησκευτικό περιεχόμενο, αφού απέβλεπε πρωτίστως στην απελευθέρωση των Αγίων Τόπων που είχαν περάσει στους Τούρκους. Η επιδίωξη αυτή αποτελεί και την **σταυροφορική ιδέα** που γεννήθηκε στη διάρκεια του 11ου αι. από το συνδυασμό διαφόρων ιδεών αλληλά και υπό την επίδραση αντικειμενικών παραγόντων.

Σε συνάρτηση με την α' σταυροφορία η **πνευματικότητα και ο έντονος θρησκευτικός της χαρακτήρας** προκύπτει από το κήρυγμα του πάπα στην Κληρμόν (1095). Από τον ίδιο λόγο προκύπτει όμως ότι υπήρχαν και **συγκεκριμένοι υλικοί λόγοι** που ώθησαν τους Ευρωπαίους να ανταποκριθούν στο κάλεσμα του πάπα: **Έλλειψη γης και υπερπληθυσμός, διαρκείς ενδοευρωπαϊκοί πόλεμοι και ανάγκη ειρήνευσης.**

Ο χαρακτήρας των σταυροφοριών μεταβάλλεται ανάμεσα στην Α' και τη Δ' σταυροφορία. Τα πνευματικά-θρησκευτικά κίνητρα και το σταυροφορικό πάθος υποχωρούν βαθμιαία και δίνουν τη θέση τους σε υλικά κίνητρα. Με την εξέλιξη αυτή συνδέεται το ζήτημα της **εκτροπής της Δ' σταυροφορίας** από τον αρχικό της στόχο και το ρόλο που έπαιξαν σ' αυτό **οι φιλοδοξίες και οι διπλωματικές του Ερ. Δάνδοθου**, δόγη της Βενετίας, και οι συμπτώσεις. Σημαντικό επίσης ζήτημα είναι **τα αποτελέσματα της δ' σταυροφορίας για το Βυζάντιο**: Διάλυση και διανομή των εδαφών του Βυζαντινού Κράτους (*Partitio Romaniae*).

Σχολιασμός του υποστηρικτικού υλικού

Το **πρώτο παράθεμα** προέρχεται από τον Θεόδωρο Σκουταριώτη, ιστορικό του 13ου αι., και αναφέρεται στην πολιτική που ακολούθησε ο Αλέξιος Α' Κομνηνός έναντι των Δυτικών. Με κατάλληλα επιχειρήματα ο αυτοκράτορας έπεισε καταρχήν τους Δυτικούς να οργανώσουν σταυροφορία εναντίον των Τούρκων. Έτσι παρακίνησε μυριάδες από αυτούς να διασχίσουν το Ιόνιο και να φτάσουν στην Κωνσταντινούπολη. Ακολούθως υπέγραψε μαζί τους ένορκες συμφωνίες. Δυνάμει των συμφωνιών αυτών και μετά τις επιτυχίες των σταυροφόρων αποκατέστησε τη βυζαντινή κυριαρχία στο δυτικό τμήμα της Μ. Ασίας.

Το **δεύτερο παράθεμα** προέρχεται από τον χρονογράφο Γουλιέλμο Βιλλεαρδουίνο και περιλαμβάνει τη συμφωνία μεταξύ του βενετού δόγη Ερρίκου Δάνδοθου, αρχηγού της Δ' σταυροφορίας, και των εκπροσώπων του έκπτωτου βυζαντινού αυτοκράτορα Ισαάκιου Κομνηνού και του γιου του Αλέξιου. Οι τελευταίοι ζήτησαν τη συνδρομή των σταυροφόρων για την ανάκτηση του θρόνου και σε αντάλλαγμα υποσχέθηκαν χρήματα, στρατό για τη σταυροφορία και υποταγή της ανατολικής στη δυτική εκκλησία.

Το **εικονογραφικό υλικό** της ενότητας αποτελείται από μια μικρογραφία που δείχνει τον πάπα Ουρβανό Β' κατά την επίσκεψή του στη Γαλλία, ένα ψηφιδωτό με την Άλωση της Κωνσταντινού-

πολης το 1204 και μία μικρογραφία του 14ου αι. που απεικονίζει την κατάληψη της Αντιόχειας από τους σταυροφόρους της Α' Σταυροφορίας.

Απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου

Η **σταυροφορική ιδέα** γεννήθηκε στη διάρκεια του 11ου αι. από τον συνδυασμό της **ιδέας των προσκυνημάτων** που αναβιώνουν στη διάρκεια του 11ου αι. και της **ιδέας του ιερού πολέμου** (της χριστιανικής απάντησης στο ισλαμικό τζιχάντ). Στη διαμόρφωση της σταυροφορικής ιδέας επέδρασαν και συνέβαλαν επίσης κάποιοι αντικειμενικοί παράγοντες: τα οικονομικά προβλήματα της Δύσης, η επιστολή-πρόσκληση του Αλέξιου Α' προς τους κοσμικούς και θρησκευτικούς ηγέμονες της Δύσης για βοήθεια και η **διάδοση φημών για βιαιότητες των Τούρκων** κατά των προσκυνητών (**πρώτη ερώτηση**).

Ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α' Κομνένος εκμεταλλεύτηκε επιδέξια το ενδιαφέρον της Δύσης για τους Αγίους Τόπους. Αφού με πρεσβείες παρακίνησε τον πάπα και τους κοσμικούς ηγέμονες της Δύσης να αναλάβουν εκστρατεία για την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων από τους Τούρκους, δέχτηκε να στηρίξει τους σταυροφόρους με πλοία, χρήματα και τρόφιμα, υπό τον όρο ότι θα αποδίδονταν στο Βυζάντιο παλαιότερες κτήσεις του που θα ανακτούσαν οι σταυροφόροι από τους Τούρκους. Η συμφωνία επισφραγίστηκε με όρκους και είχε ευνοϊκά αποτελέσματα για το Βυζάντιο που μπόρεσε να αποκαταστήσει την κυριαρχία του στη δυτική Μ. Ασία (**δεύτερη ερώτηση**).

Οι όροι της συμφωνίας μεταξύ των Αγγέλων (πατέρα και υιού) και των σταυροφόρων και των Βενετών περιλάμβανε τις ακόλουθες υποχρεώσεις: Οι Βενετοί και οι σταυροφόροι θα βοηθούσαν τους Αγγέλους να ανακτήσουν τον θρόνο τους και οι Άγγελοι από την πλευρά τους θα υπέτασσαν την ανατολική εκκλησία στη Ρώμη, θα χορηγούσαν 200.000 αργυρά μάρκα και τροφές στο στρατό των σταυροφόρων και θα ενίσχυαν οικονομικά ή με στρατό τη σχεδιαζόμενη εκστρατεία των σταυροφόρων στην Αίγυπτο (**τρίτη ερώτηση**).

Μια συζήτηση μεταξύ ενός χριστιανού σταυροφόρου και ενός μουσουλμάνου αιχμαλώτου του θα μπορούσε να περιλαμβάνει αναφορές στους λόγους (αντικειμενικούς και υποκειμενικούς) που παρακίνησαν τους σταυροφόρους στην εκστρατεία τους και αναφορές στις εντυπώσεις που τους προκάλεσαν οι Άραβες και οι άγνωστες χώρες της Ανατολής. Οι Ευρωπαίοι που πήραν μέρος στην υπερπόντια περιπέτεια των σταυροφοριών υπέφεραν από πολλά προβλήματα (πείνα, έλλειψη γης, επιδημίες, μια ζωή μίζερη, χωρίς εκπλήξεις και ενδιαφέρον). Γι' αυτό δέχτηκαν με χαρά το κάλεσμα του πάπα για συμμετοχή σε μια επιχείρηση που θα έδινε νέο περιεχόμενο και θα μπορούσε να αλλιάξει ριζικά τη ζωή τους και θα έσωζε την τιμή της Χριστιανοσύνης που κινδύνευε από τους εχθρούς του Χριστού. Η εκστρατεία υπήρξε μια συναρπαστική και ενίοτε οδυνηρή περιπέτεια, γεμάτη κινδύνους και στερήσεις. Πολλή ενδιαφέρουσα αποδείχτηκε και η συνάντηση με άλλους πολιτισμούς στο χώρο της Εγγύς Ανατολής. Η εγκατάσταση των Ευρωπαίων στην Ανατολή άηλαξε αισθητά το χαρακτήρα και τη ζωή τους (**τέταρτη ερώτηση**).

2. Η περίοδος της Λατινοκρατίας και τα ελληνικά κράτη

Διδακτικοί στόχοι

1. Να γνωρίσουν και να κατανοήσουν οι μαθητές τον χαρακτήρα και την οργάνωση των λατινικών κρατών που ιδρύθηκαν στο χώρο του Βυζαντίου.
2. Να γνωρίσουν και να κατανοήσουν οι μαθητές τις επιδιώξεις και την εξέλιξη των ελληνικών κρατών που δημιουργήθηκαν στο χώρο του Βυζαντίου.

Επισημάνσεις για την πορεία διδασκαλίας

Τα δύο πρώτα μέρη της ενότητας που αναφέρονται αντίστοιχα στα λατινικά και ελληνικά κράτη που ιδρύθηκαν στα ερείπια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, με τη συνθήκη **διανομής της Ρωμανίας** (1204), μπορούν να κατανοηθούν σε συνάρτηση με τη σπουδή του χάρτη που υπάρχει στο τέλος της ενότητας.

Τα λατινικά κράτη ήταν φεουδαρχικά και εξαρτημένα αλυσιδωτά το ένα από το άλλο, πράγμα που αποτελεί ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της φεουδαρχίας. Έτσι από τη λατινική αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης εξαρτιόταν το Βασίλειο της Θεσσαλονίκης και σ' αυτό πάλι υποτελή ήταν το Δουκάτο των Αθηνών και το Πριγκιπάτο της Αχαΐας. Στο τελευταίο μάλιστα οι φεουδαρχικοί θεσμοί θύμιζαν έντονα τη Γαλλία (**πρώτος διδακτικός στόχος**).

Τα ελληνικά κράτη ήταν αρχικά τρία. Από αυτά ισχυρότερα αποδείχτηκαν η Αυτοκρατορία της Νίκαιας και το Δεσποτάτο της Ηπείρου και αποδύθηκαν σε ένα αγώνα δρόμου για την αποκατάσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ενώ η αυτοκρατορία της Τραπεζούντας μπορεί μεν να διαδραμάτισε δευτερεύοντα ρόλο, αλλά είχε μεγάλη σημασία για τη διατήρηση του Ποντιακού Ελληνισμού. Αργότερα στα ελληνικά κράτη προστέθηκε το Δεσποτάτο του Μυστρά.

Ιδιαίτερη σημασία έχει το τμήμα της διδακτικής ενότητας που αναφέρεται στις σχέσεις των Λατίνων και των Ελλήνων, των κατακτητών και των κατακτημένων. Οι σχέσεις αυτές χαρακτηρίζονταν από έντονη αντιπαλότητα. Οι κατακτητές καταπίεζαν τους κατακτημένους, που γι' αυτό εξεγείρονταν συχνά εναντίον τους. Η καταπίεση των Λατίνων ανάγκασε σε ορισμένες περιπτώσεις τους απειλησμένους Έλληνες να επιλέξουν εκούσια τον ζυγό των Τούρκων. Το τελευταίο μέρος αναφέρεται στην έναρξη της διαδικασίας που οδήγησε στη διαμόρφωση νεοελληνικής εθνικής συνείδησης, τον ανταγωνισμό μεταξύ των ελληνικών κρατών και την αποκατάσταση του Βυζαντίου από το κράτος της Νίκαιας (**δεύτερος διδακτικός στόχος**).

Σχολιασμός του υποστηρικτικού υλικού

Το **πρώτο παράθεμα** προέρχεται από το έργο του μαροκινού γεωγράφου Ουμάρι, ο οποίος αντλεί τις πληροφορίες του από τον γενουάτη έμπορο Μπέηλμαν. Το απόσπασμα αναφέρεται στην εξαιρετη γεωγραφική από εμπορική άποψη θέση (σταυροδρόμι απ' όπου διέρχονται πολλοί έμποροι και ταξιδευτές που κατευθύνονται προς το Κριβν, την έρημο του Καμπτσάκ και τις χώρες του Βορρά), στο διεθνές κύρος και την ισχύ, και τέλος στην ανδρεία των στρατιωτών της αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας στα μέσα του 14ου αι. Το κράτος της Τραπεζούντας ήταν τότε κατά πολύ ισχυρότερο από το μικρό Βυζαντινό Κράτος που εξασθενούσε συνεχώς. Το κράτος της Τραπεζούντας είχε ιδιαίτερη σημασία για τα εμπορικά συμφέροντα της ναυτικής και εμπορικής υπερδύναμης Γένουας στην περιοχή του Ευξείνου Πόντου.

Το **δεύτερο παράθεμα** προέρχεται από το δημώδες Χρονικό του Γαλαξειδίου και αναφέρεται στις αυθαιρεσίες (αγγραφείς και αρπαγές) και τη βία που εξασκούσε ο φράγκος αυθέντης (φεουδάρχης) Κόντος σε βάρος του πληθυσμού των Σαλώνων (Αμφισσας) και του επισκόπου τους. Όλη αυτή η συμπεριφορά οδήγησε αρχικά σε εξέγερση των εντοπίων και ακολούθως στην απόφασή τους να καλέσουν τους Τούρκους να κατακτήσουν την περιοχή τους.

Το **τρίτο παράθεμα** προέρχεται από τον βυζαντινό ιστορικό Νικηφόρο Γρηγορά και αναφέρεται στο νόμο, με τον οποίο ο Ιωάννης Δούκας Βατάτζης (1222-1254), αυτοκράτορας της Νίκαιας, απαγόρευε στους υπηκόους του τη χρήση υφασμάτων και ενδυμάτων που εισάγονταν από άλλες χώρες. Το μέτρο αυτό προκλήθηκε από την ξενομανία («**ξενόφερτα ρούχα**») του πληθυσμού της αυτοκρατορίας και απέβλεπε προφανώς στην τόνωση της ιθαγενούς βιοτεχνικής παραγωγής της αυτοκρατορίας και τον περιορισμό των εισαγωγών.

Το **εικονογραφικό υλικό** αποτελείται από ένα νόμισμα του Ιωάννη Βατάτζη, σημαντικότερου εκπροσώπου της αυτοκρατορίας της Νίκαιας, και **το χάρτη με τα ελληνικά και λατινικά κράτη**. Ο χάρτης αυτός πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο μελέτης εκ μέρους των μαθητών, για να μπορέσουν αυτοί να κατανοήσουν την πολιτική πραγματικότητα που δημιουργήθηκε, μετά τη Άλωση της Πόλης και τη διανομή της Ρωμανίας (1204), στο γεωγραφικό χώρο της καταλυθείσας Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Απαντήσεις στις ερωτήσεις του σχολικού βιβλίου

Η Φραγκοκρατία και η Τουρκοκρατία, κατά το δεύτερο παράθεμα, έχουν αιτιώδη σχέση στην περιοχή των Σαλώνων (μεσαιωνική ονομασία της αρχαίας και νεοελληνικής Αμφισσας). Συγκεκριμένα ο επίσκοπος Σαλώνων, θρησκευτικός ηγέτης του Ελληνισμού της πόλης, απαυδισμένος από τη συμπεριφορά των Λατίνων, αφού ξεσήκωσε τους συμπατριώτες του, κάλεσε τους Τούρκους να κατακτήσουν την περιοχή, επιλέγοντας συνειδητά την τουρκική από τη λατινική κυραρχία (**πρώτη ερώτηση**).

Ο Ιωάννης Δούκας Βατάτζης (1222-1254), ο σημαντικότερος από τους ηγέτες της Νίκαιας απαγόρευσε την εισαγωγή και τη χρήση πολυτελών ενδυμάτων από τα Δύση και την Ανατολή, προφανώς για να ανακόψει την εκροή συναλλαγήματος στο εξωτερικό, όπως δείχνει η έκφραση «σπαταλούσαν, χωρίς να υπάρχει ανάγκη, τα πλούτη του», να μειώσει το δημόσιο χρέος και την εξάρτηση της χώρας του από το εξωτερικό και ιδίως τις ιταλικές ναυτικές δημοκρατίες και να τονώσει την εθνική οικονομία και την αυτοπεποίθηση των κατοίκων της Νίκαιας, όπως δείχνουν οι εκφράσεις «ξενόφερτα ρούχα» και «θα κηρυσσόταν άτιμος» (**δεύτερη ερώτηση**).

Η προέλευση της περιγραφής του μαροκινού γεωγράφου Ουμάρι φαίνεται όχι μόνο στο θετικό τρόπο, με τον οποίο αυτή αναφέρεται στα χριστιανικά κράτη, αλλά και στις πληροφορίες που μας δίνει για τον αυτοκράτορα, τους υπηκόους και το διεθνές κύρος της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας. Η ευημερία του κράτους της Τραπεζούντας αποδίδεται έμμεσα στην πολύ ευνοϊκή γεωγραφική θέση του κράτους αυτού: Σ' αυτό κατέληγε το βορειότερο τμήμα της χερσαίας εκδοχής του **δρόμου του μεταξιού**, μεγάλης εμπορικής αρτηρίας με πολλά παρακλάδια, που συνέδεε τις χώρες της Άνω Ανατολής με τις χώρες του Ευξείνου και της Μεσογείου και εξασφάλιζε τον εφοδιασμό του μεσογειακού κόσμου και της Δύσης με μπαχαρικά και άλλα προϊόντα πολυτελείας. Έτσι διέσχιζαν συνεχώς τα εδάφη της ξένοι ταξιδευτές και έμποροι, οι οποίοι ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν δασμούς για τα προϊόντα που διακινούσαν (**τρίτη ερώτηση**).

Οι μαθητές μπορούν να αναζητήσουν υλικό για το Μυστρά στις εγκυκλοπαίδειες, σε ειδικά ιστορικά έργα και σχολικά βιβλία ιστορίας, σε καταλόγους σχετικών εκθέσεων κλπ. (**εργασία**).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ρ. Γκρουσέ, *Ιστορία των Σταυροφοριών*, μετ. Α. Πάγκαλος, εκδ. Γκοβόστης, χ. χ.
- St. Runciman, *Ιστορία των Σταυροφοριών*, 3 τόμοι, μετ. Κ. Παπαρρόδου, Διεύθυνσις Εκδόσεων Γενικού Επιτελείου Στρατού, Αθήνα 1977-1979.
- Α. Κόλια-Δερμιτζάκη, *Συνάντηση Ανατολής και Δύσης στα εδάφη της αυτοκρατορίας*, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, Αθήνα 2000.
- J. Le Goff, *Ο πολιτισμός της Μεσαιωνικής Δύσης*, μετ. Ρ. Μπενβενίστε, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993.
- W. Miller, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα (1204-1566)*, μετ. Σπ. Λάμπρος, 2 τόμοι, εκδ. Π. Σ. Παπακωνσταντίνου, Αθήνα (χ. χ.).
- St. Runciman, *Μυστράς*, μετ. Π. Κορρέ – Τζ. Καπατσώρη, Ινστιτ. του Βιβλίου Μ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1986.